

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רס"ז, תשפ"ה

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

כתובה שנתרו בה שורות ריקות לפני החתימות

(מאמר המשך משבוע שעבר)

והמהומה שבה נערכה, הדריכו את חושיו והוא חפץ לעבור עליה שנית במתינות. יהיו לו כמה דברים להספיק הערב, עתה הוא עושה את דרכו להכנסת ספר תורה שנכתב לעילוי נשמת אחד התורמים של הישיבה ועליו לסדר בראשו כמה מילים שיאמר לכבוד התורם, אחרי האירוע עליו להכין את השיעור הכללי שיאמר למחרת. סמוך לחצות התיישב בכסאו והחל מעיין בכתובה.

כבר במבט הראשון, נעתקה נשימתו. זה לא היה אמור לקרות. הוא חיפש את הנקודה הזעירה שסימן בעטו להורות לעדים היכן לחתום, וכשמצא אותה, הבין את אשר אירע. הזמן דחק בעקבות התקלה עם הכתובה, הוא קרא לעדים ואז עבר מפני הכבוד להאזין לסיפורו של סב החתן הזקן שנזכר ברבה של ירושלים כותב את הכתובה שלו מן הזיכרון. תוך כדי סיפור הוא הגיש את הכתובה לעדים לחתימה, אך העד שעמד מולו היה הצעיר מבין העדים ולכן כנראה לא חתם על הנקודה, אלא תחתיה, כדי להשאיר את השורה שמעליו עבור העד המבוגר והנכבד יותר. השני, באופן אוטומטי חתם מתחת לחתימת הראשון וכך נוצרה שורה ריקה ומכובדת בין סוף נוסח הכתובה לחתימת העדים.

אם הכתובה נפסלת במקרה כזה אף בדיעבד, הלא הלכה פסוקה היא שאסור לאדם לדור עם אשתו שעה אחת בלא כתובה. אם כן עליו לנסוע

חיטה כמנהג. ראש הישיבה בירר מי הם העדים המיועדים והורה לחתן לייחד אותם 'אתם עדי'. ורק אז התברר שלגודל המבוכה, הכתובה איננה. לא היא ולא חליפתה. שכן שתיהן כאחת הושמו בשקית מיוחדת אחת, שנשלחה במונית שהביאה את החתן, ובלהט השעה נשכחה ואיננה. ניסיונות כושלים לאתר את נהג המונית ומבטיהם הנואשים של מפיקי החתונה, הבהירו לראש הישיבה שכל מאמציו המוקדמים עלו בתוהו ושום אין ברצונו לעכב את האירוע בשעה נוספת עד ששליח מיוחד ימהר לעיר גופא וינסה לרכוש כתובה חדשה, יהיה עליו לערוך כתובה על נייר חלק כפי שעשו מדורי דורות.

הוא לא סמך על זכרונו ואף שהקריא את נוסח הכתובה תחת חופות תלמידיו כבר כמה וכמה פעמים, התקשר לאחזו וביקש שיקריא לו את כתובתו, שורה אחרי שורה. כתב ידו היפהפה של ראש הישיבה הלך ומילא את צדו האחורי של נייר המסמכים היקר של הנהלת אולם האירועים וכעבור דקות אחדות הבעיה הייתה כלא הייתה והכל נשמו לרווחה. החופה נערכה כדת משה וישראל, הכתובה הוקראה במעמד עשרות, עברה מיד החתן ליד הכלה לעיני העדים. הכוס נשברה לזיכרון ירושלים. מזל טוב. מזל טוב. עוד ישמע בהרי יהודה ובחוצות ירושלים. מיד לאחר החתונה ביקש ראש הישיבה לצלם במשרד גן האירועים עותק של הכתובה 'הידנית', החיפזון

שבוע שעבר הבאנו את השאלה שנשאלה בבית הדין, עם סיפור המעשה, ותחילת הדיון והמשא ומתן ההלכתי, השבוע נמשיך ונסיים את היוצא להלכה ממה שנפסק בבית הדין, ונזכיר בקצרה שוב את דבר המעשה.

ראש הישיבה הצעיר היה נבוך, זו לו הפעם הראשונה שהוא עורך חופה וקידושין בחתונה כה מפורסמת ועתירת משתתפים. כדי לעשות הכל ביישוב הדעת ועל הצד היותר טוב, ישב לפני שבועיים במשרד הישיבה עם החתן המופלג, עבר עמו על הכתובה ופרטיה והדריך אותו במהות הקניינים ומנהגי החופה. אחר כך התייעץ על פרטי הדברים עם ידידו הדיין וערך שני עותקים של הכתובה המהודרת, אותם מסר למחרת היום לחתן הנרגש כדי שיהיו מוכנים בשעת החופה.

גן האירועים בפאתי ירושלים המה אדם, פסים אחרונים של כתום באופק המערבי פיננו את מקומם בכבודות לפסים סגולים כהים והולכים. רבים הקדימו ובאו כבר לשעת החופה שהלכה והתקרבה. וכשנכנס לאולם הישיש הנכבד ר' מעשיל, סב-רבה של החתן, ניתנה האות. ניגשים לחופה.

שנים עשר כינורות פצחו באחת ביבבה נוגה שעד מהרה התחלפה לניגון מרטיט ועתיק יומין, הקהל החל נע בסילודין, והחתן התיישב לצד מסדר הקידושין כאשר הכל נערכים לכיסוי הכלה והילדים מחלקים ביניהם פצפוצי נייר צבעוניים וזרעוני

במהירות לאולם האירועים בטרם יפרשו הכל לבתייהם ולערוך כתובה חדשה. או שבדיעבד הוא יכול להמתין לשעת יום מקובלת. בסרבו לקבל הכרעה כזו לבדו בשעת ליל מאוחרת, זימן ראש הישיבה את עצמו לבית ההוראה לדיון משותף ומהיר: אם הכתובה פסולה בדיעבד, לא יהיה מנוס מלחזור על כתיבת הכתובה והחתמת עדים חדשים. ואם אינה פסולה, האם יש צורך מדינא לכתוב כתובה חדשה, אף שבלאו הכי תכננו לעשות כן כדי להותיר כתובה יפה ומודפסת בידי הזוג.

ג. גדר פסול השטר

מנגד לדעות שהובאו, הנוקטות שאם השטר מועיל לעדות נגד טענת להד"ם, הרי שמועיל גם לעדות על הקנין, והרי בקנין לחוד גם בלי כתיבה כבר גובה ממשועבדים ואינו נאמן לטעון פרעתי, דעת הגאון מקוטנא בישיבות ישראל (חוקת משפט סק"ג ובהשמטות לסימן מג סק"ז חוקת המשפט שורה ח) שרק לגבי עיקר העדות על המעשה השטר כשר, אבל לגבי העדות על הקנין שמוליד את דיני השטר קנסו חכמים לפסל את העדות, ולכן אם עדי הקנין

ואולם לדעת הישיבות ישראל העדות של השטר אינה מועילה לעשות על הקנין כי חכמים רצו לקנוס לפסול שטר זה, ואם אין עדות על הקנין מהשטר, וצריכים להיסמך על העדים עצמם הרי לדעת הרמ"א יש לחוש שהעדים ימותו או ירחיקו, ואין דעת האישה נסמכת

אינם לפנינו, מאחר שפסלו חכמים את השטר אי אפשר להסתמך על תוכן השטר אף לגבי העדות שהיה קניין, והרי הוא כמי שאינו, ולא ניתן יהיה לגבות ממשועבדים על סמך האמור בשטר זה. ובדברים אלו חזר בו ממה שכתב בתחילה בישיבות ישראל (סימן מג סק"ז) כשער המשפט ורעק"א שלדעת רבינו יונה השטר מועיל לעדות על הקנין.

אלא שלכאורה אין די במה שיש עדות על הקנין, עד שלא יבוא עדי הקנין לפנינו. שעל האמור בשולחן ערוך (סימן לט סעיף א) שהמלווה את חברו בשטר גובה מהמשועבדים אף אם לא כתב לו אחריות מפורשת בשטר, והמלווה את חברו בעדים או הודה בפני עדים שחייב לו, נקרא מלווה על פה ואינו גובה מן המשועבדים. אבל אם עשו קניין ויש עדים על כך, גובים ממשועבדים אף בלא שטר. כתב הסמ"ע (סק"ב) שהטעם לדין זה הוא שכשעשו קניין הרי עדי קניין מוציאים את הקול ולכן ודאי שמעו זאת הרוכשים ואפשר לגבות מהם. ולכן, כל זה הוא כשבאים העדים לפנינו וזוכרים מתי היה הקניין, אבל אם רק הודה הלווה שעשו קניין בשעת ההלוואה, אין די בכך, אלא אם יש ביד המלווה שטר שנזכר בו זמן הקניין.

וביאר הנתיבות (סק"ג) שבמה שכתב שעדי הקניין זוכרים מתי היה הקניין, אין כוונת הסמ"ע למקום שבו אין עדים המזומנים לקנין לפנינו. כי אם אין כאן את העדים המזומנים וגם השטר אינו לפנינו הרי שיש ריעותא ונאמן הלווה לטעון פרעתי ואפילו בתוך הזמן וכמבואר בשו"ע (סימן לט סעיף ה), ואם כן ודאי אין גובים במצב כזה ממשועבדים.

אלא כוונת הסמ"ע למקרה שבו העדים המזומנים לקנין לפנינו ואינם זוכרים את זמן ההלוואה והקניין, ויש עדים אחרים שזוכרים את הזמן, ועדיין אין גובים ממשועבדים, כי מאחר שסיבת הגבייה היא הקול שהיו אמורים עדי הקניין להוציא, אנו

תולים שאם אינם זוכרים את הזמן, כנראה גם לא הוציאו קול. [מטעם זה, כתב הנתיבות שאם העדים זוכרים את זמן הקניין אך שלא בדיוק, שמסופקים בין שני תאריכים, אפשר לגבות מהתאריך השני שכן מכך שזוכרים אותו יש להניח שאז כבר הוציאו קול לקניין].

מדברי הנתיבות מבואר שגם כאשר לא נכתב שטר כלל, וממילא אין ריעותא במה שהמלווה לא מוציא שטר, מכל

מקום אין לגבות ממשועבדים כל שאין עדי הקניין באים לפנינו ומעידים שלא פרע בפניהם. ולפי זה דווקא כאשר עדי הקנין לפנינו מועיל השטר שיש בו שורות ריקות, והרי אם הם לפנינו שוב אין צריכים את השטר הפסול.

אלא שכל זה הם דברי הסמ"ע והנתיבות, אבל הש"ך (סימן מג סק"ה) חלק על כך וכתב שאין צריכים את עדות העדים המזומנים. זאת ועוד, הישיבות ישראל (סימן מג סק"ז) קודם שחזר בהשמטותיו לפסול את השטר מחמת קנס חכמים, כתב כי מאחר ויש עדות על הקנין בשטר, שוב אין ריעותא במה שאין השטר לפנינו, כי סמך על השטר הפסול שהרחיקו בו שתי שורות שהרי לגבי העדות על הקנין הוא כשר, והגם שהישועות ישראל חזר בו בהשמטות לפסול לגמרי, לדעת שער משפט ורעק"א המכשירים שוב אין ריעותא במה שאין השטר לפנינו.

ד. שטר כתובה שנתרו בו שורות ריקות

אחר שביארנו את הדין הכללי של שטרות שנתרו בהם שורות ריקות לפני חתימת העדים, נבוא לדון בדין שטר כתובה שאירע בו כן שחתמו העדים במרחק מגוף השטר.

שהרי עצם חיוב תשלום הכתובה, אינו תלוי בכך שישנו שטר כתובה אלא הוא מתנאי בית דין שחייב כל בעל לאשתו. ולמרות זאת, הסיבה שחייבים לכתוב כתובה משום שאין דעת האשה סומכת אלא בשיש שטר כתובה בידה, ולכן אם לא כתבו כתובה כתיקונה הרי בעילותיו בעילות זנות, וכמבואר בגמרא (כתובות נז: וברש"י שם ד"ה זו דברי ר"מ) שאשה שנאבד שטר כתובה חייב בעלה לכתוב לה מיד שטר כתובה כי לא סמכא דעתה על החוב שאינו בכתב, וכן פסק בשו"ע (אבה"ע סימן סו סעיף ג; ושם סעיף ט).

ונחלקו המחבר והרמ"א, שלדעת המחבר (אבן העזר סימן סו סעיף א) אין צריכים דווקא שיכתב השטר, ודי בכך שיעידו עדים ויקנו מידו, ולדעת הרמ"א אין לסמוך על העדים בלא שטר כתובה כתוב אלא בשעת הדחק

ומיד כשימצא פנאי צריך לכתוב. וטעם הדבר (ט"ז סק"ג) משום שהאשה חוששת לסמוך על העדים שהרי יתכן שימותו או ירחיקו נדוד ולא תוכל לגבות כתובתה.

נמצא מבואר שאף לדעת הרמ"א אילו הייתה לאשה ראייה מתקיימת על החיוב אין צריכים לכתוב השטר כתובה. ואם כן כאשר יש בידה שטר פסול משום הרחקת חתימות העדים

מדברי הנתיבות מבואר שגם כאשר לא נכתב שטר כלל, וממילא אין ריעותא במה שהמלווה לא מוציא שטר, מכל מקום אין לגבות ממשועבדים כל שאין עדי הקניין באים לפנינו ומעידים שלא פרע בפניהם. ולפי זה דווקא כאשר עדי הקניין לפנינו מועיל השטר שיש בו שורות ריקות, והרי אם הם לפנינו שוב אין צריכים את השטר הפסול

מגוף השטר, עדיין מאחר שהשטר מועיל שלא יוכל הבעל לטעון להד"ם, אם כן יש לאשה ראייה על הקניין וממילא סומכת דעתה על כך. ונמצא שלמרות שכח השטר אבד, אין כאן את החיסרון בסמיכות דעת האישה.

ואולם לדעת הישועות ישראל העדות של השטר אינה מועילה לעשות על הקניין כי חכמים רצו לקנוס לפסול שטר זה, ואם אין עדות על הקניין מהשטר, וצריכים להיסמך על העדים עצמם הרי לדעת הרמ"א יש לחוש שהעדים ימותו או ירחיקו, ואין דעת האישה נסמכת.

נמצא שהמקרה שלפנינו יהיה תלוי במחלוקת אחרונים זו, שלדעת רבי עקיבא איגר והשער-משפט, הכתובה כשרה מצד מה שמועילה שהבעל לא יוכל לטעון להד"ם. ולהישועות ישראל אין די בכך והוא כדר עם אשתו בלא כתובה וחייב לכתוב כתובה חדשה עוד באותו לילה.

מעתה נראה, ממה נפשך, לבני זוג ספרדים אם הקפיד מסדר הקידושין לעשות קנין על החיובים שבכתובה ולהעמיד עדים על קניינים אלו, מאחר ויש עדים על הקנין דעת המחבר שאין כתיבת הכתובה מעכבת. ולבני זוג

אשכנזים שנוהגים בחרם דרבינו גרשום שאין לגרש את האשה בעל כרחיה, הרי כתב הרמ"א (אבה"ע סימן סו סעיף ג) שמעיקר הדין שוב אין צריכים לכתוב את הכתובה כי האשה סומכת דעתה על חרם דרבינו גרשון שלא יגרשנה רק מדעתה, והגם שכתב הרמ"א שנהגו להחמיר לכתוב כתובה וכן כתבו כל האחרונים, בדיעבד בוודאי ניתן לסמוך עד הכתיבה על השער המשפט ורעק"א.

ואם מבקשים להחמיר, יחתים הבעל שני שכנים למלאות השורות הריקות, ואפילו עדים פסולים כשרים להחתמה זו, רק שיעשה זאת קודם שתראה הכתובה לבית דין, וכמבואר כל זה בשו"ע (חו"מ סימן מה סעיף יד-טו). ועוד יכול הבעל לכתוב בכתב ידו בנוסח 'אני פלוני מחייב לפלונית בכל חיובי הכתובה כמקובל בישראל', ואז אפילו לא כתב כל נוסח הכתובה נתחייב לה, ושוב אין איסור (אבה"ע סימן סו סעיף א). אך כאמור נראה שאין בזה צורך, ודי במה שיש לסמוך לעת עתה על דברי שער המשפט ורעק"א.

ה. סדר חתימות העדים בשטר

בשולי הדיון נעיר כי בספר ראבי"ה (חלק ד סימן תתקיט) כתב שאין ראוי לקטן לחתום לפני מי שגדול ממנו, והביא לכך ראייה מדברי הגמרא (בבא בתרא קסז.) בשטר שהובא לפני רבא והיו חתומים עליו רבא ורב אחא בר אדא, רבא זיהו את חתימתו אך קבע למרות זאת שהיא מזויפת שכן מעולם לא חתם לפני רב אחא בר אדא. ואכן כפו את מציג השטר והודה בזיוף. מכך

שרבא ידע בבירור שלא חתם לפני רב אחא בר אדא, שהחשיבו יותר, נראה בעליל כמה הקפידו שלא לחתום לפני מי שגדול יותר. ואם כן יפה עשה העד הראשון שהקפיד להשאיר מקום למי שגדול ממנו לפניו ולא חתם בשורה הראשונה למרות שמסדר הקידושין הגיש לו את השטר לחתימה ראשון.

וזה דבר המשפט

• נוסח חתימת השטר 'והכל שריר וקיים' (או בגט 'כדת משה וישראל'), מאפשר לדעת היכן נגמר השטר המקורי ולכן אין למדין משורה אחרונה שבשטר שלא נכתב בה הנוסח הקבוע. למרות זאת, אם הרחיקו העדים שתי שורות, מה שמאפשר להוסיף תוספת ולחזור על חתימת השטר, אף שנראה שלא הוסיפו והעדים חוזרים ומעידים על תקינות השטר, נחשב שטר שנעשה שלא כתקנת חכמים ופסול.

• שטר שנפסל מטעמים אלו, אפשר לטעון נגדו 'פרעתי' אך לא 'להד"ם', כי הגם שכח השטר נפסל, כח העדות שבשטר כשר. ולכן אם יש בו עדות על קניין, לדעת רעק"א והשער-משפט אפשר להוציא מכח הקניין ממשועבדים, אך לדעת הגאון מקוטנא (ואפשר שגם להנתיבות) אי אפשר להוציא בו ממשועבדים אם עדי הקניין אינם לפנינו.

• העד הראשון שחתם בשורה השנייה, עשה כראוי לכבד את הגדול לחתום ראשון בשטר עדות.

• הרחיקו העדים שתי שורות מסיום הכתובה, לדעת רעק"א והשער-משפט שהשטר כשר לעדות על הקניין, האשה סומכת על השטר שבידה, אך לדעת הגאון מקוטנא השטר פסול על הקניין. ולכן לכתחילה יכתבו כתובה חדשה אך בשל השעה המאוחרת אפשר להישען על דעת רבותינו השער-משפט והגרעק"א ואינם חייבים לכתוב את הכתובה החדשה כבר באותו לילה.

